

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ім. Г. СКОВОРОДИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК
2006 рік

Книга II

Львів
“Логос”
2006

Вміщені у збірнику наукові праці охоплюють широке коло питань з Історії релігій в Україні з дохристиянських часів і до сьогодні. Зокрема розглядаються теми про вірування слов'ян і висвітлення археологічних досліджень у вивченні поховального обряду на терені Давньоруської держави, християнізація Русі-України, історія християнських та інших конфесій в Україні, включаючи східні релігії, а також досліджуються питання збереження духовного і культурного надбання та впливи християнства на розвиток сакрального мистецтва.

Не залишилися поза увагою актуальні проблеми сучасного релігійного становища в державі.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Я.Дашкевич, доктор історичних наук, М.Капраль, доктор історичних наук, В.Наулко, чл. кор. НАНУ, доктор історичних наук, П.Сохань, чл.кор. НАНУ, доктор історичних наук, В.Ульяновський, доктор історичних наук, В.Єленський, доктор філософських наук, А.Колодний, доктор філософських наук, В.Лях, доктор філософських наук, Л.Филипович, доктор філософських наук, П.Яроцький, доктор філософських наук, О.Боднар, доктор мистецтвознавства, Я.Запаско, доктор мистецтвознавства, Р.Захарчук-Чугай, доктор мистецтвознавства, М.Станкевич, доктор мистецтвознавства, Г.Стельмащук, доктор мистецтвознавства,

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В.Любащенко, С.Павлюк

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

З.Білик, Я.Дашкевич, Л.Моравська

*Затверджено до друку вченою радою
Львівського відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України,
протокол № 4 від 14 квітня 2006 року
і Львівського музею історії релігії
протокол № 1 від 20 квітня 2006 року.*

Статті подаються в авторській редакції

МИСТЕЦТВО

Олег Болюк,

*кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник
Інституту народознавства Національної академії наук України
(Львів)*

ІНТЕР'ЄР ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Розглядаються особливості формотворення конструктивно-декоративних елементів інтер'єру дерев'яної церкви основних етнографічних регіонів України впродовж історичного розвитку християнства. Дається порівняльна мистецтвознавча характеристика окремих внутрішніх частин церкви та костюлу, виокремлюючи унікальні їх зразки й синтезуючи універсальність сакральної архітектури.

Ключові слова: архітектура, церква, костюл, інтер'єр, іконостас, профілювання, різьблення.

У народному дерев'яному храмобудівництві України, як і в мурованому сакральному зодчестві, внутрішній вигляд церкви формують три основні її частини: зі сходу розміщене святилище¹, посередині – нава² та на заході – бабинець³. Такий планувальний уклад та інтер'єр церкви до проникнення її на східнослов'янські терени від IX століття виник не відразу, а утворився впродовж поширення християнства, синтезуювавши форми та окремі конструкції приміщень єврейської святині, античного храму, громадської базиліки й навіть окремих частин облаштування житла, у якому збирались перші християнські громади [31, с. 21–28].

Тривалий генезис українських дерев'яних церков, від типів яких залежить різновид інтер'єру, пов'язаний з прийнятим віросповіданням і його релігійними канонами; традицією місцевого храмобудівництва, що виникло ще у час язичництва; з інноваційними впливами загальноєвропейських і близькосхідних архітектурних стилів та ін., а також з історичними, політичними, соціально-економічними чинниками. Важливо зазначити, що архі-

Синонімічний ряд святилища – вітвар, пресвітерія, пресбитерія, Свята Святих, хор.

² Синонімічний ряд нави – наос, неф, храм вірних, корабель.

³ Синонімічний ряд бабинця – нартекс, пронаос, притвор, сіни, прапрат, рай.

тектоніка внутрішнього вигляду традиційних дерев'яних церков упродовж їхнього розвитку не зазнала таких формотворчих змін та інноваційних рішень порівняно з фасадами. Тому в церковному інтер'єрі, незважаючи на активне проповідництво духовенством християнських віровчень у самому храмі, збереглися окремі знакові елементи, архаїка яких сягає часів язичницьких вірувань [6, с. 533–537; 8, с. 48; 11, с. 43; 13, с. 59]⁴. Це стосується, насамперед, силуетних вирізів арок-переходів між притвором та навою, і дозволяє стверджувати, що майстри давньоруського церковного будівництва перейняли значною мірою способи деревообробництва від язичницьких святинь. Архітектурні елементи церковного інтер'єру, які становлять невід'ємну частину конструкцій самої будівлі, й ті, що утворюють тектоніку виключно всередині храму, зокрема портали просвітів бабинця, хори, склепіння або підвищення святилища, переважно не змінювались під впливом традиційного храмобудівництва сусідніх етносів чи загальноєвропейських стильових віянь. Формотворення рухомого й стаціонарного облаштування християнського храму, навпаки, було відкрите до нових стильових інспірацій, що особливо проявилось у вирішенні іконостасів, кивотів, киворіїв, казальниць, сповідальниць та ін.

За планувально-просторовою структурою, яка формує інтер'єр будівлі, дерев'яні церкви поділяють на кілька типів, кожен з яких, у свою чергу, – на підтипи за другорядними варіативними ознаками⁵. Так, на думку Т.Обмінського, перші дерев'яні храми на Русі були однокамерними, у яких ще нечисленна християнська громада цілком уміщалася разом із духівництвом та престолом [26, с. 404-405]⁶. Із поширенням християнства, відтак кількісним зростанням парафій, виникла потреба у відокремленні простору для священнослужителів, призначеного виключно для богослужбового дійства, від нави, у якій перебували вірні. Згодом обидва приміщення щораз більше набувають окремоті, межі яких визначала розвинена вівтарна перегородка – іконостас⁷. Проте археологічні знахідки свідчать, що у давньоруському дерев'яному храмобудівництві досить поширеним було дводільне планування церкви, яке пе-

⁴ Арка-перехід трапецієвидної форми із вирізами у формі „вух” церкви Св. Миколая 1780 року с. Бусовисько Старосамбірського району Львівської області.

⁵ Аналітична оцінка окремого сакрального об'єкта, незалежно від матеріалу зведення, передбачає обов'язкову характеристику кількості головних приміщень, їх розташування і сполучення, що й визначає тип плану (одно-, дво-, три-, п'яти- (хрещатий), семи- і дев'ятидільний), а також формотворення пластики стін (ротонди – округлі та полігональні, з однією або більше апсидами (півкруглими у плані конхами) чи трансептами).

⁶ Відголос цієї планувальної структури досі зберегли церкви-каплиці, окремі з яких можуть вмістити до 30 віруючих.

⁷ Тетрапод (престол трапези), який стоїть на головній осі будівлі перед царськими вратами, є ремінісценцією вівтаря офіри однокамерних церков.

редбачало приміщення для вівтаря та храму вірних [9, с. 103-104; 21, с. 105-106]. Тоді ж у зведенні церкви також застосовували полігональний план з підкупольними в інтер'єрі колонами, розміщеними по колу. За доби Гетьманщини такому планувальному типові надавали перевагу запорожці у побудові церкви на Січі. Відомий він також донським церквам, у яких центральне приміщення, оточене колонадою, називали „мужичником” [16, с. 4-8]⁸.

Хрещаті й три-, п'ятиапсидні церкви у своїй планувальній структурі містять ще й бічні нави й допоміжні приміщення⁹. Окрім того, упродовж останніх двох століть часто до дерев'яних церков народні майстри доставляли ґанок, що відігравав функцію, аналогічну опанню чи галереї – оберігав стіни будівлі від опадів та вологості, був захистком для віруючих у час негоди¹⁰. Інтер'єр сакральної будівлі, як і будь-якої іншої, невід'ємно пов'язаний із основними частинами конструкції – підлогою, стінами, перекриттям, які формують власне його межі¹¹. Вівтарна частина майже в усіх храмах була на підвищенні висотою в одну сходину (три сходини трапляються в мурованих церквах) відносно решти частин будівлі. Такі ж підвищення іноді могли бути перед бічними вівтарями. Урочистістю відзначаються храми, стіни яких малярі використовували для зображень біблійних сюжетів та інших сцен на релігійну тематику. Завдяки збереженим церквам XVII століття довідуємось, що настінні розписи тоді були явищем поширеним і зосереджувались не тільки у наві, а й у бабинці та апсиді. Для огляду вівтарних настінних зображень переважно з висоти хорів, майстри робили над іконостасом отвір. Композиційним розташуванням тематичних розписів на одній площині малярі переважно нехтували, переходячи на суміжні стіни, або не враховували віконних отворів¹². У російському дерев'яному храмобудівництві настінних розписів не застосовували, оскільки стіни церков тут зводили з кругляків, що не надавалось їх використовувати для будь-яких художніх рішень.

Той чи інший вид перекриття церкви: пласке, півциркульне (півциліндричне, коробове) або купольне урізноманітнює її інтер'єр. Купольне перекриття уможливило створення різноманітних форм бань, які впливають на вигляд фасадів будівлі, що становить суттєву відмінність церков від костьо-

⁸ Церкви-ротонди XII ст. в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області, XVIII століття в с. Олександрівка біля Хортиці, Св. Параскевії-П'ятниці 1708 року в м. Буську Львівської області.

⁹ Синонімічний ряд бічних нав – трансепт, крилоси, кліроси, приділи, параеклесія; бічних приміщень – захристія, ризниця, паламарня, дияконник, сосудохранильниця.

¹⁰ Синонімічний ряд – екзонартекс, крухта, присінок, зовнішній притвор.

¹¹ Підлогу стелили переважно з дощок, хоча траплялись церкви, у яких нава й бабинець мали цементну долівку, наприклад, у церкві Вознесіння Господнього 1867 року с. Орів Сколівського району Львівської області.

¹² Церква Св. Юра в м. Дрогобичі.

лів, молитовних домів та інших сакральних будівель. У латинських дерев'яних святинях застосовували в основному пласке перекриття або півциліндричне склепіння, що було споріднене з таким самим рішенням стелі у романських мурованих базиліках¹³. На площинах стелі, стін, несучих опор у костьолах, як у церквах, малярі виписували також постаті святих, сцени земного життя Христа, Страшний Суд, Богородичні сюжети та ін. [24, с. 159–171; 27; 28, с. 6–52].

Досить незвично, як для дерев'яних латинських святинь, вирішено конструкцію перекриття тепер не діючого костюлу кінця XIX – початку XX століть с. Розлуч Турківського району Львівської області [15]. Тут стеля має кілька рівнів: від стін вона утворює плавне коробове склепіння, звужуючись досередини, стрімко підіймається вгору, знову звужується, черговий раз утворює запом і завершується пласкою стелею, що нагадує загалом основу корабля. Окрім цього, з площин стелі у певному ритмі виступають кріплені поміж собою конструкції балок, кінці яких профільовані у формі наконечників стріл. Схоже тектонічно-декоративне рішення властиве дерев'яним храмам фахверкової конструкції Скандинавії, де у тому ж часі професійні архітектори намагались поєднати старонордійські й готичні архітектурні елементи та мотиви [29, с. 24–43]¹⁴. Українським церквам таке рішення перекриття не властиве.

Немалої уваги майстри надавали поєднанню просторів притвору, нави, або ще й приділів та їх освітленню. У багатьох галицьких церквах, особливо бойківських, для досягнення ефекту емоційного піднесення віруючих використовували два способи конструкцій перекриття. Перший полягав у контрастному переході з низького малоосвітленого бабинця до світлої нави, куполи якої теж губились у напівтемряві, здавались безмежними, тим самим нагадуючи глядачеві неосяжність Господа¹⁵. Такий світлотіньовий ефект досягався через розміщення віконних отворів лише над опасаннями. Різницю в освітленості приміщень використано також у деяких закарпатських церквах Мармороської рівнини. У другому способі майстер намагався об'єднати наву і бабинець, уникнувши малого отвору-переходу між ними та стелі над притвором, створивши ілюзію єдиного внутрішнього простору¹⁶. Аналогічні конструктивні засади властиві більшості церков останніх чотирьох століть усієї етнічної української території.

¹³ У разі плаского перекриття часто його оздоблювали мальованими барвистими орнаментами, кесонами, що свідчить про вплив художніх ознак Ренесансу. Така строкатість стелі, а подекуди й стін, нагадувала орнаменти близькосхідних килимів.

¹⁴ Храм 1895–1896 рр., зведений за проектом Я. Ахренберґа у м. Каяні в Карелії.

¹⁵ Церква Св. Миколая Чудотворця 1690 року в с. Тур'є Старосамбірського району та ін.

¹⁶ Церкви Собору Богородиці 1780 року в с. Бусовисько, Успіння Богородиці 1730 року в с. Топільниця Старосамбірського району Львівської області та ін.

З XVII століття, а то й раніше, досить своєрідно вирішували стелю буковинські народні майстри у безверхих церквах. Тут восьмикутне наметове перекриття над навою не розвинуте вверх, як це притаманно галицьким, волинським, східноподільським, подніпровським церквам, а повністю заховане під високим дахом, тому ззовні його не видно. Таке рішення верхів в інтер'єрі властиве мурованим та дерев'яним молдавським церквам XV–XVI століть, що свідчить про тісні культурно-економічні зв'язки Буковини й Молдови та впливи архітектурних форм останньої на українське храмобудівництво [22, с. 35].

У народній сакральній архітектурі українців важливого значення надавалось конструктивно-декоративному рішенням отворів-переходів, що сполучають наву та притвор, арок-вирізів над іконостасом, у разі порівняно невисокої вівтарної перегородки. Їх вирізували переважно у формі трикутника чи арки¹⁷. У дерев'яних костьолах простір пресвітеріума відкритий для віруючих, тому вівтарної перегородки у них немає. Своєрідним умовним відмежуванням тут слугує так звана „tęcza” („веселка”), один із символів якої є старозавітна Арка примирення. Однак її назва часто не узгоджена із самим зображенням веселки, тобто цей архітектурний елемент виконаний не завжди у формі дуги, а, відповідно до властивостей будівельного матеріалу з деревини, становить звичайну балку-стяжку поміж стінами вівтаря-нави, краї якої декорували в кілька рядів фасками, подібно сволокам жител. Утім, у пізньобарокових костьолах, переважно мурованих, „веселку” вирізували в складних вигадливих формах із волютами, розкріповкою поясів¹⁸. В отворах, що утворюють своєрідне обрамлення вівтарної частини більшості костьолів, умонтовували фігурні зображення Розп'яття з Пристоячими або без них¹⁹. Така композиція нагадує іконостасне завершення церков і свідчить про спільні витоки облаштування інтер'єру обох основних гілок християнства.

Отвори-переходи поміж бабинцем та навою у церквах XVII–XIX століть настільки різноманітні, що не надібаємо однакових [3, с. 176; 10, с. 49; 11, с. 56–106]. На думку окремих учених, вони є архетипом відокремлення храму вірних, призначеного для охрещених, від приміщення для пенітентів і катекуменів, яким дозволялось брати участь у богослужбі до Ектенії Оглашених

¹⁷ Церкву Св. Юрія в м. Дрогобичі кількаразово перебудовували, проте інтер'єр залишився незмінним з другої половини XVII століття. Отвір над іконостасом трикутної форми є в церкві першої половини XVI століття Св. Духа у Потеличі.

¹⁸ У місцях кріплень цієї балки консолями останні оздоблені в основному плавно-ступінчастими профілями, які тотожні вирізам зрубних випустів екстер'єру будівель.

¹⁹ Костьоли Св. Леонарда кінця XV століття в с. Липниця Мурована воєводства Малопольського; Св. Миколая Єпископа останньої чверті XIV століття в с. Тарново Плоцького воєводства Великопольського.

включно [14, с. 26; 25, с. 272]²⁰. Із кількісним зростанням християн і спрощенням покути у такому поділі приміщень відпала потреба, тому отвір у західній стіні наві поступово розширюють [18, с. 118]²¹. У цій стіні спочатку майстри ставили двері з одвірками, згодом ще й вікновидні просвіти, оздоблені різьбленням, які сприймаються як зображення соняхів [1, с. 10]²². Схожі мотиви орнаменту властиві дерев'яним церквам північної Румунії та не трапляються в Галичині, що переконує про їх локальне поширення у Мармороші [17, с. 195–197; 23, с. 146–156; 32, с. 303–305]²³. В інших найстаріших храмах Потисся камерність приміщень розділяла огорожа із входом-порталом або ще й вирізами по боках²⁴. Іншим варіантом оздоблення арки-вирізу можуть бути об'ємно профільовані колонки, елементи яких повторюють форми стовпців галерей екстер'єру²⁵.

Обрамлення арок-переходів стовпцями круглого профілювання трапляється у безверхих буковинських церквах, що можна вважати своєрідною архітектурною реплікою античного ордеру, уживаного в період класицизму. Найчастіше такі арки мають сегментний контур²⁶, прикрашений виїмчастим геометричним різьбленням „зубчиків”, „жолобків” та ін. [2, с. 22–91; 5, с. 162–168]. Карнизи, як і балки-стяжки, які кріплені високо над підлогою, також оздоблювали у подніпровських і слобожанських церк-

²⁰ Пенітенти – християни, яким священнослужитель призначив після їх сповіді форму і термін покути; катехумени („оглашені”, „зголошені”) – увірувані в Ісуса, які готувались до хрещення, однак перебували у притворі до останньої частини Літургії – Євхаристії і на заклик диякона залишали церкву.

²¹ Церкви Св. Миколая 1428 року в с. Середнє Водяне, Св. Параскевії XVII століття в с. Олександрівка Закарпатської області, Арх. Михаїла 1778 року в с. Левківка Харківської області.

²² Портал між бабинцем та навою церкви Св. арх. Михаїла в с. Крайникове Закарпатської області оздоблений стрічковими геометричними орнаментами з контурно різьбленою „кривулькою” та виїмчастою „крученою мотузкою”.

²³ Сволоки гуцульських хат інколи оздоблювали рельєфною „мотузкою”.

²⁴ Сегментний виріз надпоріжника із віконними отворами луковидно завершення, який нагадує поширений у порталах костьолів „ослин хребет”, є у церкві Введення с. Розтока; аркового – в храмі с. Данилове. Вікновидні отвори прямокутної форми: Церкви Миколая Чудотворця 147 року в с. Колодне, Миколая Чудотворця 1604 року в с. Діброва Тячівського району Закарпатської області та ін.

²⁵ Церкви Різдва Богородиці 1780 року в с. Пилипець, Миколая Чудотворця 1798 року в с. Ізки Міжгірського району Закарпатської області.

²⁶ Переходи сегментного вирізу, але повністю відкриті – у церкві Микола Чудотворця 1785 року в с. Подобовець Міжгірського району Закарпатської області. Парапетом обмежені внутрішні простори у церквах Різдва Богородиці 1807 року в с. Селятин, Св. Івана Сучавського 1792 року в с. Виженка Вижницького району Чернівецької області та ін.

вах, однак у них різьблення глибоке, яке виразно сприймається завдяки світлотіньовим ефектам.

Організація внутрішнього простору дерев'яних церков Чернігівщини, переважно п'ятизрубних, у XVIII столітті вимагала композиційного поєднання усіх частин будівлі в одне ціле на основі центральної вертикальної осі. Такий принцип становить різницю поміж храмами Подніпров'я, Слобожанщини та західноукраїнських церков, у яких, незважаючи на застосований хрещатий тип плану, головною віссю в інтер'єрі залишалась горизонтальна. В середині центральний зруб на кожній із стін мав профільовані отвори у кілька ярусів, які візуально з'єднували його із сусідніми приміщеннями, що не порушувало конструктивних вимог [12, с. 111]²⁷. Унікальним рішенням злиття підкупольних просторів була церква в с. Березна. Тут три паруси кожного з приміщень опирались на зрубні стіни, а в місцях четвертого – стіни над підлогою слугували основою для центральної бані [20, с. 154–156]²⁸. Такий конструктивний прийом у дерев'яному храмубудівництві ніде більше не застосовано. Рідкісний зразок як для регіону Північного Лівобережжя, так і для української церковної архітектури загалом, становлять арки-вирізи Миколаївської церкви XVIII століття в м. Новгород-Сіверську²⁹. Західна арка композиційно симетрична відносно іконостаса і підпорядкована простору центральної бані, бічні арки – асиметричні, підкреслюють низько розташовані західні паруси й висоту східних, а їхні вирізи створюють певну уявну динаміку площин. Автор новомосковського собору Яким Погрібняк в арках-вирізах цього храму застосував конфігурації, що нагадують профільні силуети кінських голів. Цей декоративний, а раніше – обереговий, мотив був уживаний в житловому будівництві та народному декоративно-ужитковому мистецтві³⁰.

В інтер'єрі подніпровських церков перехід з бабинця у наву вирішений переважно у трапецієподібних формах: верхні кути – навскісні, що нагадують такі ж конфігурації одвірків, властиві цьому регіону та північноросійському народному будівництву. Інколи завершення арок мають хвилясті, плавні вирізи. Ригелі та скоби гранчастих підбанників оздоблені рельєфним різьбленням з мотивами зубчиків, що притаманно також подільським храмам³¹. Нижній край таких конструктивних деталей профільований у

²⁷ Церкви Св. Трійці 1710 року в с. Пакулі, Вознесіння Господнього 1761 року в с. Березна, майстра Панаса Шолудька й Тимофія Йосипіва.

²⁸ Церква Вознесіння Господнього 1759 року в Менському районі Чернігівської області, зруйнована у 1930-ті рр.

²⁹ П.Юрченко датує цей храм 1720 роком, Г.Логвин – 1760-м, С.Таранушенко зазначає: „дата побудови невідома”.

³⁰ Архаїчним профільованим елементом також є фігурний виріз верхньої колоди у формі загнутих догори рогів, застосований в отворі бабинця-нави волинської церкви Різдва Богородиці 1723 року в м. Камінь-Каширському.

формі луковидних вирізів. В окремих церквах паруси декоровані різьбленням, що трапляється і в храмах Північного Лівобережжя [4, с. 102; 7, с. 38]³².

Площини парусів використовували для зображення на них євангелістів, біблійних сюжетів, орнаментів тощо і не оздоблювали різьбленням. Виняток становить Михайлівський храм 1903 року в с. Ясениця Замкова Старосамбірського району, паруси якого прикрашають накладні рельєфно-різьблені смуги у формі стилізованого рослинного орнаменту та волют, що свідчить про пошук нових художніх рішень церковного інтер'єру початку ХХ століття³³.

Віконні лиштва всередині приміщення українських церков оздоблювали порівняно з арками-переходами не так часто, а конфігурація віконних отворів переважно була прямокутною, з арковим завершенням, круглою (в основному в апсиді та інколи на верхніх ярусах). Іншими силуетами віконних отворів могли бути хрест або хрест із скісними променями (поєднання грецького й андріївського хрестів), що нагадував восьмипелюсткову розету³⁴.

В українських церквах розташування хорів над бабинцем чи навою є явищем порівняно пізнім, яке виникло внаслідок переміщення церковного хору з крилосів (кліросів) – місця його перебування з боків іконостаса [30, с. 204]³⁵. У костьолах, на відміну від церков, приміщення над входом слугує для оргбнів і зветься „хором музичним”³⁶. Парапети хорів у формі балконів у ХІХ столітті шалювали вертикально дошками, які інколи мали фігурні вирізи, або їх утворювала балюстрада [19, с. 347].

Отже, конструкція інтер'єру церкви, вочевидь, найкраще відображає ознаки давнього народного будівництва, сформованого ще давньоруськими майстрами. Повільне застосування інновацій в архітектурних елементах свідчить про міцні традиції місцевого храмобудівництва. Певні нововведення відбувались не тільки в екстер'єрі церков, а й у внутрішньому їхньому просторі, зокрема у способі перекриття чи плануванні. Вони спричинені не лише проникненням художніх ознак того чи іншого стильового напрямку в декор облаштування, але насамперед завдяки церковним при-

³¹ Церква Арх. Михаїла 1769 року в м. Зіньків.

³² Церкви с. Синява (1730), Антонівка (1777).

³³ Унікальним як для розміщення на парусах є різьблений рівноконечний хрест, що опирається на символічне зображення церковної бані, в оточенні ледь помітних літер „НК” у церкві Св. влмч. Дмитрія 1757 року в с. Луковиця Глибоцького району Чернівецької області.

³⁴ Церкви Вознесіння 1759 року в с. Березна, Покрови 1775 року в с. Синявка, Миколая Чудотворця ХVІІІ століття в с. Нові Млини, Св. Юрія 1772 року в с. Велике Устя Чернігівської області та ін.

³⁵ Церква 1609 року в с. Войнилів Калуського району Івано-Франківської області та ін.

³⁶ Такі духові інструменти інколи розміщено біля входу в наву чи біля пресвітерію.

писам. Утім, такі зміни не впливали негативно на архітектонічне чуття майстрів-будівничих, а навпаки – дозволяли розвивати й урізноманітнювати їхню творчість, згасання якої, залежно від етнографічного регіону України, простежується впродовж XIX – початку XX століть. Навіть професійні архітектори минулого століття часто не могли врахувати в проектуванні майбутньої сакральної споруди всіх аспектів мальовничості, ошатності, водночас затишності, як це вдавалось народним майстрам у їхніх монументальних творах попередніх століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 411.
2. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 430.
3. Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1983. – 304 с., іл.
4. Бойко О. Проекти реставрації церков Київської області: за архівними матеріалами інституту // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”. – 1997. – Ч. 8. – С. 93–110.
5. Болюк О. Дерев'яні буковинські церкви та дзвіниці: аналіз архітектурного оздоблення (за матеріалами експедиції) // Народознавчі Зошити. – 1998. – Ч. 2. – С. 162–168.
6. Болюк О. Різьблені мотиви у дерев'яній церковній архітектурі Українських Карпат // Народознавчі Зошити. – 1999. – Ч. 4. – С. 533–537.
7. Вечерський В. Пам'ятка шукає господаря // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 3. – С. 38.
8. Драган М. Українські дерев'яні церкви: генеза і розвій форм: У 2 ч. – Львів, 1937. – Ч. 1. – 159 с.
9. Захар'єв В., Могитич І. Сокілецька давньоруська церква // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”. – Ч. 5. – Львів, 1996. – С. 103-104.
10. Кармазин-Каковський В., проф., д-р. Українська народна архітектура: Хати і дерев'яні церкви: XVIII сторіччя з 40 ілюстраціями / За ред. С. Гординського. – Ч. 41. – Рим: Вид-во „Богословії”, 1972. – 53 с., іл.
11. Логвин Г. Архітектура XIV – першої половини XVI століття // Історія українського мистецтва: В 6 т. – Київ: Жовтень, 1967. – Т. 2. – С. 56–106.
12. Логвин Г. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. – Київ: Мистецтво, 1968. – 463 с., іл.
13. Логвин Г. Украинские Карпаты: Книга-спутник. – Москва: Искусство, 1973. – 192 с., ил.
14. Любачівський Мирослав Іван, о. др. Літургіка: Храм – посуд – ризи, дзвони – мощі – образи, книги церковні – церковний спів: У 2 ч. – Рим, 1990. – Ч. 1 і 2. – 192 с., іл.
15. Матеріали мистецтвознавчої експедиції Інституту народознавства НАН України, зафіксовані О.Болюком 16 серпня 2005 р. у с. Розлуч Турківського р-ну Львівської обл.

16. Могитич І. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII–XIV ст. // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”. – 1997. – Ч. 8. – С. 4–20.
17. Самойлович В. Народное архитектурное творчество Украины. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – Киев: Будівельник, 1989. – 342 с., ил.
18. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. – 479 с., ил.
19. Станкевич М. Художнє деревообробництво // Лемківщина: У 2-х т. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. – Т. 2: Духовна культура. – С. 339–350.
20. Таранушенко С. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – Київ: Будівельник, 1976. – 334 с., ил.
21. Терський С. До питання про дерев'яне храмове будівництво у княжому Лучеську // Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”. – 1996. – Ч. 5. – С. 105-106.
22. Юрченко П. Архітектура // Історія українського мистецтва: В 6 т. – Київ: Жовтень, 1968. – Т. 3. – С. 5–386.
23. Юрченко П. Дерев'яна архітектура України. – Київ: Будівельник, 1970-1971. – 191 с., ил.
24. Gieysztor-Miłobędzka E. Wnętrze sakralne w 1. połowie XVIII wieku // Biuletyn Historii Sztuki. – R. XLII. – Nr. 2. – Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1980. – S. 159–171.
25. Kurek J. O genezie bryły cerkwi drewnianej (w oparciu o zabytki z terenu województwa przemyskiego) // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25-26 marca 1995 roku. – Łańcut: STEPAN design, 1995. – S. 271–291.
26. Obmiński T. O cerkwiach drewnianych w Galicyi // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce. – Tom IX. – Zeszyt III i IV. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1914. – S. 399–432.
27. Perły architektury drewnianej / Adamczewski J.: tekst, Bilińska A., Biliński W.: zdjęcia. – Katowice: Videograf II, 2004. – 78 s., ил.
28. Pogranicze kultur: Drewniane budownictwo na Podkarpaciu. – Rzeszów: Libra, 2001. – 206 s., ил.
29. Ruszczyk G. Drewniane kościoły w Polsce 1918–1939: Tradycja i nowoczesność. – Warszawa: Instytut Sztuki Akademii Nauk, 2001. – 326 s., ил.
30. Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem Komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej przez zmarłego Kazimierza i Tadeusza Mokłowskich: Sprawozdania Komisji do badania Historii sztuki w Polsce. – T. VIII. – Zeszyt I i II. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1907. – S. 199–228.
31. Walczak R., ks. Świątynia chrześcijańska i jej wystrój w świetle soborowych i posoborowych dokumentów kościoła. – Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Calvarianum, 1999. – 111 s.
32. Żukowski J. Huculszczyzna: przycinki do badań nad budownictwem ludowym // Biuletyn Historii Sztuki. – Rok III. – Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1935. – Nr 4. – S. 275–310.

SUMMARY**Oleh Bolyuk****INTERIOR OF WOODEN CHURCHES: COMPARATIVE FINE ART ASPECT**

Peculiarities of formation of constructive decorative elements of interior of wooden church are considered in the article as regards to the main ethnographic Ukrainian regions during historic development of Christianity.

The author gives comparative fine art characteristic of separate internal parts of church and Roman-Catholic church, separating unique samples of these pieces and synthesizing universality of sacral architecture.

Key words: *architecture, Orthodox Church, Roman-Catholic Church, interior, iconostasis, profiling, wood-carwing.*

Андрій Волошин,

прикріплений до кафедри музичної україністики

Львівської державної музичної академії імені М.Лисенка

для написання кандидатської дисертації

ЦЕРКОВНО-МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ЗОЛОЧІВЩИНИ ТА ЇЇ РУКОПИСНІ ПАМ'ЯТКИ

Важливе місце з-поміж сакральних пам'яток Золочівщини займають збірки сакральної музики – Ірмологіони, в яких різножанровий репертуар фіксувався у п'ятилінійній нототачії. Один з найбільш цікавих Ірмологіонів з цієї колекції був переписаний Григорієм Залеським 1695 року в Золочеві. Дослідження пам'яток сакрального мистецтва Золочівщини показує локальне відображення загальних тенденцій українського мистецтва, яке в описаний період виразно стимулювалося естетикою Ренесансу.

Ключові слова: *сакральне мистецтво, церковно-музичні рукописні пам'ятки, Золочів.*

Сучасне українське суспільство декларує процеси переосмислення та оновлення національної історії, невід'ємними складовими якої є духовні здобутки нашого народу. Важливо, що основою фундаменту української культури були не лише мегаполіси, а й тисячі маленьких містечок разом із прилеглими селами, де століттями неспішно карбувалися духовні цінності української нації, а церква була духовним осердям і найвпливовішим чинником суспільства. Під її патронатом започатковували просвітницьку діяльність, організовували школи, розвивали сакральне мистецтво, творили і накопичували численні церковно-музичні рукописні пам'ятки. Наше дослідження присвячене ознайомленню з пам'ятками релігійного життя м. Золочева на Львівщині і довколишніх сіл.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ БОГОСЛОВСЬКОЇ І РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ ВУКРАЇНИ

<i>Валентина Афанасьєва</i> КОРЕНІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В ДИСИДЕНТСЬКИХ ПОГЛЯДАХ В. ЧОРНОВОЛА.....	3
<i>Оксана Бегей</i> РЕФОРМАЦІЯ В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: НА МАТЕРІАЛАХ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА.....	11
<i>Ольга Бежук</i> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ПРАЦЯ ДОЧОК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ – ВИПУСКНИЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ ДЛЯ ДІВЧАТ У ПЕРЕМИШЛІ 1909 РОКУ.....	17
<i>о. Богдан Боднар</i> <i>Володимир Андрушко,</i> <i>Олег Огірко,</i> МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА І УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА.....	25
<i>Станіслав Бондар</i> ПРАВОСЛАВНИЙ ХРАМ І ЦЕРКОВНЕ НАЧИННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО- ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ДАВНЬОЇ РУСИ.....	3
<i>Валентин Вандишев</i> “ПАЛЕЯ ТЛУМАЧНА”: ОСОБЛИВОСТІ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ XV–XVIII СТ.	43
<i>Ірина Гаюк</i> ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ СВЯЩЕННИХ МОВ ТА ЇХ МІСЦЕ У САКРАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ.....	49
<i>Олег Гірник,</i> ГАВРІІЛ КОСТЕЛЬНИК ЯК ФІЛОСОФ НА ПОРОЗІ НОВОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ.....	6
<i>Назар Горбач</i> ХРИСТІЯНСЬКО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.	70
<i>Олександр Горбач</i> ХРИСТІЯНСЬКИЙ ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	79
<i>Михайло Гордієнко</i> РЕЛІГІЯ ЯК ДУХОВНА СУБСТАНЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	85
<i>Олександр Григоренко</i> <i>Олександр Діденко</i> І.І. ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН): ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1882–1972).....	96

<i>Світлана Филипчук</i> СУЧАСНІ ХРИСТІЯНСЬКІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ: УРОКИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	489
<i>Ірина Цебенко</i> ПЕРЕНЕСЕННЯ РЕЗИДЕНЦІЇ ГЛАВИ УГКЦЗІ ЛЬВОВА ДО КИЄВА І РЕАКЦІЯ РПЦ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ).....	494
<i>Анатолій Щедрін</i> УФОЛОГІЯ І ХРИСТІЯНСЬКІ КОНФЕСІЇ (ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН У КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ).....	501
<i>Світлана Щудло</i> РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....	513
<i>Володимир Юкіш</i> ВИКОРИСТАННЯ “ЧОРНОГО ПІАРУ” УКРАЇНСЬКИМИ ТЕЛЕКОМПАНІЯМИ В ХОДІ МИНУЛИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ ТА УЧАСТЬ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ УПЦ МП.....	523
<i>Богдан Янович</i> ХРИСТІЯНСЬКІ КОНФЕСІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	530

МИСТЕЦТВО

<i>Олег Болюк</i> ІНТЕР'ЄР ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ.....	537
<i>Андрій Волошин</i> ЦЕРКОВНО-МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ЗОЛОЧІВЩИНИ ТА ЇЇ РУКОПИСНІ ПАМ'ЯТКИ.....	547
<i>Ірина Гах</i> ДАМ'ЯН ГОРНЯТКЕВИЧ. РОЗПИСИ ЦЕКВИ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В УГНЕВІ (1933-1936).....	552
<i>Владислав Ґрешлик</i> ХРАМИ ТА ІКОНИ СВ. ДИМИТРІЯ У СЛОВАЧЧИНІ.....	556
<i>Лілія Іваневич</i> КОСТЬ ШИРОЦЬКИЙ – ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ СЮЖЕТІВ ТА ОРНАМЕНТІВ.....	561
<i>Галина Івашків</i> ОБРАЗИ АНГЕЛЬСЬКОГО ЧИНУ НА УКРАЇНСЬКИХ ГЛИНЯНИХ ВИРОБАХ XVI – XX СТОЛІТЬ.....	567
<i>Богдан Кіндратюк</i> УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНА МУЗИКА НА СТОРІНКАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ВІСНИКА „МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО”.....	574
<i>Ірина Кодлубай</i> СВІТОГЛЯД СКІФІВ У МИСТЕЦТВІ.....	582
<i>Лідія Лазурко</i> ПИТАННЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “ІСТОРИЧНИЙ КВАРТАЛЬНИК” (1887–1939 РР.).....	590

Наукове видання

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ім. Г. СКОВОРОДИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ
НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК
2006
Книга II

Львів “Логос” 2006

Літературні редактори *О.Жданова, О.Яремчук*
Верстка *М.Барановського, В.Печарського*
Художній редактор *З.Юськів*
Комп'ютерний набір *О.Антощак, Р.Рибка, Л.Рожкова*

Видавництво “Логос”
Львівського музею історії релігії
79008, м. Львів, пл. Музейна, 1

Друк Фірма “Простір-М”

Підписано до друку з готових діапозитивів 25.04.2006 Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Агіаі. Умовн. друк. арк. 46.
Наклад 300 прим. Замовлення № 934.